

АБДУЛЛАХОН II НИНГ ЎЗБЕК ДАВЛАТЧИЛИГИ ТАРИХИДА ТУТГАН ЎРНИ

Мирзаев Бекзод Нуралиевич

ЖДПУ тарих ва уни ўқитиш методикаси кафедраси ўқитувчиси,

Рўзиев Сардор Бахриддин ўғли

ЖДПУ Тарих факультети III босқич талабаси

АННОТАЦИЯ

Ушбу илмий мақолада Шайбонийхон вафотидан кейин мамлакатда вазият, Абдуллахон II нинг ҳукмронлиги даврида Бухоро хонлигининг сиёсий, иқтисодий ва маданий жиҳатдан юксалиш, унинг минтақани бирлаштириш учун курашлари, бу даврда бунёд этилган суғориш иншоотлари, меъморий обидалар, ички ва ташқи савдонинг ривожланиши ҳамда илм-фан равнақи ёритилган.

Калит сўзлар: Шайбонийхон, Кучкинчихон, Абдулазизхон, Искандархон, Абдуллахон II, Хўжа ислом, Марказий ҳокимият, Суғориш иншоотлари, меъморий обидалар.

ABSTRACT

The article, the situation in the country after the death of Shaibani Khan, the political, economic and cultural rise of the Bukhara Khanate during the reign of Abdullah Khan II, his struggle for the unification of the region, the irrigation facilities, architectural monuments built during this period, the development of internal and external trade, and the development of science illuminated.

Keywords: Shaibani Khan, Kuchkinchi Khan, Abdulaziz Khan, Iskandar Khan, Abdullah Khan II, Khoja Islam, Central Authority, Irrigation facilities, architectural monuments.

Ўзбекистон истиқлолининг давстлабки даврларидан бошлаб, тарихимизни ҳаққоний тиклаш ва ўрганишга муҳим эътибор берилди.

Зеро, ҳаққоний тарихни билмасдан туриб, ўзликни англаш мумкин эмас.

Шу жиҳатдан, халқимизнинг давлатчилигимиз тарихида муносиб ўрин эгаллаган сулолалар тарихини ўрганишга ҳам қизиқиш кучайди. Шундай сулолалардан бири Шайбонийлардир. Бу сулоладан бўлган ҳукмдорлари ичида Абдуллахон II давлатчилигимиз тарихида влохида урин эгаллайди.²² Шайбонийхон вафотидан сўнг, шайбоний султонлар ўртасида бошланиб кетган ўзаро низо ва урушлар мамлакат ва халқни оғир аҳволга солиб қўйган эди. Бу ҳақда тарихчи Ҳофиз Таниш ал-Бухорий ўзининг “Абдуллонома” асарида: “Ўша вақтда ҳар тарафдан тескари шамол эсарди. Ҳар бурчакдан фитна гарди осмонга кўтариларди. Ҳар замон бало тўфони юқори кўтариларди. Соғу-саломатлик Анқодек махфийлик пардаси остига яширинган эди... Халойиқ тангликдан ҳайрон бўлиб, фуқаро бурчак-бурчакда саргардон эди...” [1,19].

Кўринадики, мамлакатда шайбоний султонларнинг ўзаро курашларига барҳам бериб, уларни ягона ҳокимият остига бирлаштира оладиган истеъдодли ва тажрибали ҳукмдорга тарихий ва ҳаётий эҳтиёж юзага келган эди. Бу эҳтиёж тарих саҳнасида Абдуллахон Iни олиб чиқди.

Искандархон ўғли Абдуллахон II мадраса таълимини олиш билан бирга, давлат бошқаруви қоидаларини ҳамда ҳарбий таълимни ҳам пухта эгаллаган эди. Тарихчи Ҳофиз ал –Бухорий ёзганидек: “Адаб мактебида унинг мубораканжом хотири ўқиш ва ёзишга тамом берилиб, руҳоний нақшлар ва нуруний суратлар ул жаҳонгирнинг дили лавҳига ёзилгандан сўнг, унинг қўли гўзалликлар ва латифаларни нақш этувчи қаламдан сувдек нақшли ханжарга олов ёғдирадиган, тағларга ва хат ёзиш санъатларидан найзабозлик хунарларига майл қилди.” [1,91].

Абдуллахон II ҳарбий санъатда ноёб истеъдод соҳиби бўлиб “... У чавгон уйнашда дилбарлар зулфининг халқаси каби саодат майдонида давлат гуйини

бошига етказиб, уқ узиш, камон тортишда юз тақсин, минг офарин билан уша замондаги етук сулолардан ўтиб кетди.” [1,93].

Шунингдек, Абдуллахон II диний илмларни шунчалик пухта эгаллаган эдики, “Қуръони Каримни тафсир қилишда, Ҳадиси Шарифларни таълил ва талқин қилишда дин пешволарининг таҳсину ва тан олишларига сазовор бўлган” эди [2,75]. Ана шундай ноёб истеъдоду-иқтидор соҳиби бўлган Абдуллахон II нинг ҳаёти, фаолияти оғир вазиятда кечди.

Абдуллахон II гарчи 1583 йили расман хон деб эълон қилинган бўлса-да, амалда 1557 йилдан бошлаб сиёсий ҳокимият унинг қўлида эди.

Таъкидлашимиз жоизки, ўша даврда мамлакатда йирик дин пешволаридан жуйбор хўжаларининг мавқеи ва нуфузи кучли эди. Абдуллахон II га ҳам тахтни эгаллашда ва мамлакат бошқарувида жуйборий Хўжа Муҳаммад Ислоннинг ёрдами ва унинг қўллаб-қувватлаш муҳим аҳамиятга эга бўлди. Отаси Искандархон ва Абдуллахон II нинг ҳам Хўжа Муҳаммад Ислоннинг муридлари эдилар. Шу боис ҳам, Абдуллахон II уларга катта илтифотлар кўрсатди. Чунончи, Ислонга улуғ боболари бўлган имом Абубакр Аҳмад ва Хўжа Абубакр Саъднинг мазорларини таъмирлаш ва унинг яқинида мачит, мадраса, хонқоҳ, сарой ва чорбоғ қуриш тўғрисида фармон беради. Шунингдек, барча вақф ерлари хўжанинг ихтиёрига берилади.

Абдуллонома асарида айтилганидек, бу ерда “ўн йил мобайнида “доно меъморлар ва забардаст бинокорлар” жаннатга ўхшаган олий биноларни қурдилар” [1,157].

Абдуллахон II ўз пирининг мамлакатдаги катта нуфузи, мавқеини ҳисобга олиб: “... унинг ҳомийлигини рағбат билан қабул қилиб, итоат билан бошини буйсуниш халқасига киритди ва унинг мувофиқ кўрган ишидан ташқари чиқмади.” [1,75].

Абдуллахон II ўзининг бутун фаолиятини мамлакатда тинчлик ва осойишталик ўрнатиш, ички айирмачиликларга барҳам бериш, марказий ҳокимиятни мустаҳкамлаш, минтақанинг барча ҳудудларини бирлаштириш,

хунармандчилик, деҳқончиликни ривожлантириш, ички ва ташқи савдога кенг йўл очиш, шаҳар ҳаётини жонлантириш, илм-фан ва саънат равнақига аҳамият бериш, улкан қурилиш ва суғориш ишларини кучайтириш каби яратувчиликка бағишлади.

Аввало, у мамалакат ва минтақани бирлаштириш мақсадида кўп маротаба урушлар олиб боришга тўғри келди. Хусусан, 1557 йилнинг апрелида Илон ўтди сойининг Жиззах томонида бир томондан Туркистон, Тошкент, Андижон, Хўжанддан тўпланган қўшинлар Дарвишхон бошчилигида, иккинчи тарафдан эса Самарқанд хукмдори Бобо Султоннинг кўп сонли қўшинлари билан бўлган жангда Абдуллахон II ғалаба қозонди. Абдуллахон IIнинг бу ғалабаси ҳақида Абдуллонома асари муаллифи: “Ўша куни аъло ҳазратга Абдуллахонга шундай ғалаба юз кўрсатдики, бундай ғалаба ўтган ҳоқон ва султонларнинг бирортасига ҳам насиб бўлмаган эди”- деб ёзади. Бобо Султон ва Дарвишхонлар 1572 йилда яна кўп сонли қўшинлари билан Самарқандни босиб олиш мақсадида бостириб келадилар.

Моҳир саркарда Абдуллахон II ҳозирги Ғаллаорол туманидаги Кўкгумбаз қишлоғи ёнида уларга қақшатгич зарба берди ва тор-мор келтирди.

Абдуллахон II ўзининг ғалабаси ҳақида Илон ўтдидаги Темур дарвозанинг чап томонидан Мирзо Улуғбекнинг хотира ёзуви ёнига Абдуллахон II ҳам хотира битади. Унда шундай дейилади: “Бу жойдан ўтган барча сайёҳлар билсинларки 979 йилда халифаликнинг суянчиғи, оллоҳнинг сояси, Соҳибқирон Абдуллахон Искандарохон ўғли шу жойда ўттиз минг кишилиқ жонговор қўшини билан Дарвишхон, Бобохон ва султоннинг бошқа ўғилларига тегишли қўшинлари ўртасида жанг бўлиб ўтди. Соҳибқирон бу тонгда султон ўғилларининг эллик мингга яқин қўшини ҳамда Туркистон, Тошкент, Фарғона ва Дашти Қипчоқдан тўрт юз мингга яқин аскарлари устидан зафар кучди... Ушбу жанг барчага маълум бўлсин” [3,158].

Дарҳақиқат, Абдуллонома асарида ҳам бу тўғрида шундай дейилади: “Ўша куни шунчалик кўп қон тўкилиб, шу қадар зўр жанг бўлдики, ўлган ва ярадор

бўлганлар танасидан жанг майдони тоғу тепаликка айланди. Саркашларимиз бошлари отларнинг човган шаклидаги туёғи остида қолиб, қўйдек юмалади” [1,142].

Бу жанглар Дашти Қипчоқ хонларига катта талофат етказган бўлса, Абдуллахонга эса зафар келтирди. Абдуллахон II 1573 йилда Фарғонани, 1574 йилда Шахрисабз, Қарши, Ҳисор вилоятларини, 1578 йилда Самарқанд, 1582 йилда Тошкент, Шохруҳия, Сайрам, Оҳангарон, 1583 йилда эса Балх, 1584 йилда Бадахшон, 1588 йилда Ҳирот, 1595 йилда эса Хоразм унинг қўл остида бирлашди.

Абдуллахон II марказий ҳокимиятни мустаҳкамлаш ва мамлакат ҳудудларини бирлаштириш учун кураш олиб бориш баробарида мамлакат иқтисодини кўтаришга, суғорма деҳқончилик, ҳунармандчилик, савдо-сотикни ривожлантиришга, илм-фан, маданият, меъморчилик юксалишига ҳам муҳим эътибор берди.

Шуни айтиш жоизки, ўлкамизда сунъий суғориш энг юксалган давр ҳам Абдуллахон II даврига тўғри келади. Жумладан, 1582 йили Зарафшон дарёсида қурилган Кармана кўприги (Пули Кармана) сув айиргичи, 1583 йили Нурота тоғларида қурилган Оқжоб сув омбори, Зарафшон дарёсидан Жиззах воҳасигача тортилган ва Сангзор дарёси билан туташувчи Туятортар канали ва бошқа кўплаб суғориш иншоотлари қурилди. Бу даврда қурилган суғориш иншоотлари мамлакатда суғорма деҳқончилик ривожланишида муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Мамлакатда тинчлик ва осойишталикнинг таъминланиш иқтисодий ҳаётнинг юксалишига, шаҳар ҳаётининг жонланишига олиб келди.

Абдуллахон II даврида адабиёт, математика, астрономия ва тарих соҳаларида ажойиб асарлар яратилди. Бу даврда Бухоро йирик илм-фан марказига айланди.

Шайбонийхон давридагидек, Абдуллахон II даврида ҳам Бухорода китобот ишларига яъни қўлёзмаларни чиройли ҳуснихат билан қўчириш йўли билан

нусхаларни кўпайтиришга муҳим эътибор берилди. Абдуллахон II ҳам авлодлари сингари бунёдкор ҳукмдор бўлиб, пойтахт Бухоро, Тошкент, Балх каби шаҳарларда кўплаб меъморий обидалар, тижорат бинолари қурдирди.

Чунончи, Бухородаги Чорсу ва ундаги тимлар, Гавкушон “Қўш мадраса”, фатхулла қушбеги мадрасалари шулар жумласидандир.

Абдуллахон II даврида Бухоро хонлигининг халқаро нуфузи кўтарилди. Бухоро хонлигининг Хиндистон, Эрон, Россия каби давлатлар билан дипломатик ва савдо алоқалари олиб борди.

Умуман олганда, Абдуллахон II ўзаро низолар ва урушларга барҳам бериб, Туркистон минтақасини ягона давлат ва пойтахт атрофида бирлаштиришга эришди. У мамлакатда тинчлик ва осойишталик ўрнатиб, мамлакатнинг иқтисодий тараққиётига йўл очди. Унинг даврида хонликда деҳқончилик, ҳунармандчилик, ички ва ташқи савдо, илм-фан ва маданият юксалди. Абдуллахон II мамлакатнинг кўплаб ҳудудларида суғориш иншоотлари барпо этилиб, янги ерлар ўзлаштирилиб мамлакат иқтисодиётининг ривожланишига, аҳоли моддий аҳволининг яхшиланишига таъсир кўрсатди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ҳофиз Таниш ал-Бухорий. “Абдуллонома”. Биринчи китоб. Тошкент.: “Шарқ”. 1999. 19-бет.
2. Абдуқаҳҳор Иброҳимов. Бизким ўзбеклар. Т. “Шарқ”, 1999, 75 –б.
3. У.Н.Носиров. Жиззах, фото альбоми. Т.: “Тафаккур”, 2010. 158-бет.